

บทที่ 5

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชุมชน

การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรบ้านห้วยส้มป่อย เป็นผลสืบเนื่องมาจากวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปภายใต้ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม รวมถึงทรัพยากรธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน ถ้ามองในมิติด้านความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของชุมชนทุกปัจจัยล้วนส่งผลถึงศักยภาพการพึ่งพาตนเองในทุกๆด้านของชุมชนที่ลดน้อยลงไป

5.1 ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ

ปัจจัยทางเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชุมชน ได้แก่ ระบบการผลิต การใช้ที่ดิน รายได้ของครัวเรือน ซึ่งในส่วนต่างๆ นั้นมีความสัมพันธ์กัน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.1.1 ระบบการผลิต

ระบบการผลิตและอาชีพของชุมชนตั้งแต่อดีตนั้นมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงของการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากยังชีพมาเป็นระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ ปัจจุบันระบบการผลิตของชาวบ้านบ้านห้วยส้มป่อยมี 2 รูปแบบ คือ

1. ระบบการผลิตแบบยังชีพ คือ เกษตรกรส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วหากปริมาณข้าวเหลือจากการเก็บไว้บริโภค ก็จะขายผลผลิตที่เหลือให้พ่อค้าที่มารับซื้อในหมู่บ้าน ข้าวที่ปลูกมี 2 ชนิดคือ

ข้าวไร่ เป็นระบบการปลูกพืชแบบไร่หมุนเวียน เป็นระบบที่อาศัยน้ำฝน ปัจจุบันระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนถูกจำกัดพื้นที่จากอุทยานแห่งชาติฯ ปัจจุบันเหลือครัวเรือนที่ผลิตข้าวไร่เพียงไม่กี่หลังคาเรือนเท่านั้น เพราะปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่ปลูกพืชเชิงพาณิชย์มากขึ้น

ข้าวนาดำ เป็นระบบการผลิตแบบยังชีพ บ้านห้วยส้มป่อยเริ่มเตรียมพื้นที่ในการปลูกข้าวตั้งแต่เดือนเมษายน - พฤษภาคม ซึ่งจะใช้แรงงานในครัวเรือน หรือบางครั้งเรือนได้จ้างแรงงานในหมู่บ้าน หลังจากนั้นจะเริ่มหว่านกล้าเดือนพฤษภาคม- มิถุนายน เมื่อดันกล้ามีอายุ 1 เดือน ชาวบ้านจะถอนถอนต้นกล้ามาปักดำ และดูแลต้นข้าวเรื่องโรคและแมลง ในระหว่างผลิตชาวบ้านจะไม่ใช้ยาปราบศัตรูพืชและยาฆ่าแมลง มีบางรายเท่านั้นที่ใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อบำรุงต้นข้าว

2. ระบบการผลิตแบบเชิงพาณิชย์ ระบบการผลิตแบบนี้เริ่มเข้ามาบ้านห้วยส้มป่อย เมื่อ ปี 2524 โดยการเข้ามาของโครงการปลูกพืชทดแทนและการตลาดที่สูงไทย- สหประชาชาติ ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกกาแฟ ผลผลิตดีในช่วง 4-5 ปีแรก จากนั้นถอนตัวออก ทำให้ชาวบ้านไม่ได้รับการสนับสนุนให้ปลูกกาแฟ จนกระทั่ง ปี 2533 โครงการพัฒนาที่สูงไทย - นอร์เวย์ เข้ามาและส่งเสริมให้มีการปลูกพืชระยะสั้น คือ กะหล่ำปลีและหอมแดง จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ตารางที่ 5.1 สัดส่วนการปลูกพืชบ้านห้วยส้มป่อย

พื้นที่ปลูกพืชบ้านห้วยส้มป่อย		
ประเภท	จำนวน(ไร่)	ร้อยละ
กะหล่ำปลี	104.5	15.93
หอมแดง	103	15.70
กาแฟ	232	35.37
เผือก	63	9.6
พลับ	81.5	12.42
ไม้ผลอื่นๆ	35.5	5.41
ผักอื่นๆ	36.5	5.56
รวม	656	100.00

ที่มา: รายงานกระบวนการวนวิชา ส.ชย. 171712 ความขัดแย้งและปัญหาการใช้ที่ดินภาคเรียนที่ 1 ปี การศึกษา 2547

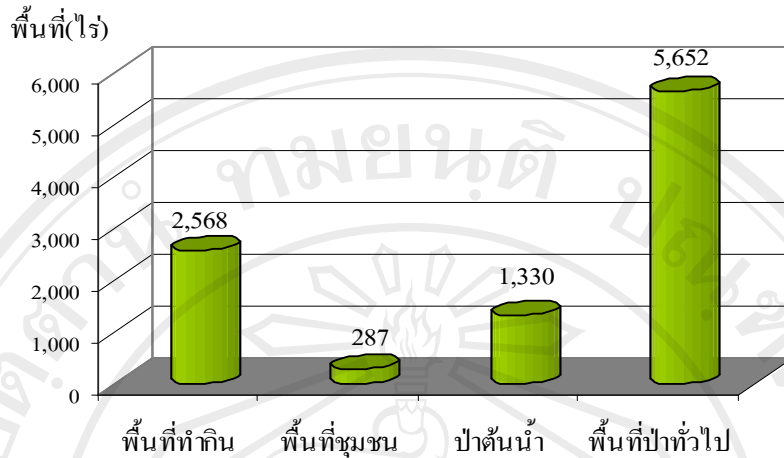
การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของชุมชนบ้านห้วยส้มป่อย เป็นผลสืบเนื่องมาจากการปราบปรามฝิ่น ปี 2520 และได้มีการส่งเสริมพืชเศรษฐกิจเพื่อปลูกทดแทนฝิ่น โดยการส่งเสริมจากหน่วยงานต่างๆ ประกอบกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของประเทศไทยในขณะนั้น โดยเฉพาะตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525-2529) ที่มีการกระจายความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจไปสู่ภูมิภาคต่างๆ นำมาซึ่งระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตะวันตกถูกนำมาใช้ในการพัฒนาประเทศอย่างเต็มรูปแบบ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมที่ผลิตเพื่อยังชีพ ไปสู่ระบบการผลิตแบบการค้าและการใช้ระบบเงินตราได้เข้ามาแทนที่ การแลกเปลี่ยนสิ่งของแบบดั้งเดิม สภาพทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านได้เปลี่ยนแปลงจากระบบแบบเก่า จากที่มีการช่วยเหลือจนเดือดร้อนซึ่งกันและกัน ได้ไปสู่การว่าจ้างแรงงานที่ทำให้ชาวบ้านมีงานทำมากขึ้น มีการนำสินค้าจากในเมืองเข้ามาขายในชุมชน และนำผลผลิตทางการเกษตรไปขาย

ในเมืองแลกเปลี่ยนกัน ซึ่งแต่เดิมนั้นชุมชนจะทำการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักแต่ปัจจุบันชาวบ้านได้ให้ความสำคัญเรื่องของการสะสมทุนหรือเงินเป็นเรื่องที่สำคัญมากขึ้น เพราะถ้าใครมีทุนหรือเงินก็จะสามารถเข้าถึงทรัพยากรที่ต้องการได้ง่าย รวมไปถึง มิติของเรื่องการรักษาพยาบาลสมัยใหม่ที่สะดวก รวดเร็ว กว่าที่เข้าไปเก็บหาในป่าสำหรับคนที่ไม่มีเงิน

5.1.2 การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของบ้านห้วยส้มป่อย

จากการที่ชุมชนบ้านห้วยส้มป่อยได้เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตโดยการส่งเสริมจากภาครัฐและเอกชน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในช่วงต้นทำให้การใช้ที่ดินของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ซึ่งมีผลต่อทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ กล่าวคือ ในอดีตชุมชนจะมีการปลูกข้าวไร่ตามเชิงเขาบริเวณรอบหมู่บ้านหรือที่เรียกว่าการทำไร่หมุนเวียนของชาวบ้าน ในช่วงการทำไร่หมุนเวียน ชาวบ้านเล่าว่า “ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ พวกเราพึ่งพาป่าเป็นแหล่งที่อยู่ แหล่งอาหาร และยารักษาโรค เราไม่ทำลายป่า เพราะป่าคือชีวิตของเรา” การทำไร่หมุนเวียนของชาวบ้านป่ายังคงมีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจาก การทำไร่หมุนเวียนของชาวบ้านแม้ว่าจะใช้พื้นที่ในการหมุนเวียนการปลูก แต่การหมุนหนึ่งรอบของชาวบ้านกว่าจะกลับมาพื้นที่เดิมใช้เวลา 5-10 ปี จึงทำให้บางพื้นที่กลายเป็นป่าแล้ว ป่าบริเวณห้วยส้มป่อยถูกทำลายอย่างมากเมื่อพื้นที่นี้มีการปลูกฝิ่น การปลูกฝิ่นทำให้บริเวณบ้านห้วยส้มป่อยกลายเป็น “ภูเขาหัวโล้น” ทรัพยากรป่าไม้ลดลง ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านที่พึ่งพาป่าเป็นส่วนมากเปลี่ยนแปลงไป ความยากแค้น ความลำบากเกิดขึ้นกับชาวบ้าน จนกระทั่งชาวบ้านได้รับการส่งเสริมอาชีพและชาวบ้านได้หันกลับมาเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น จนกระทั่งมีการอนุรักษ์ทรัพยากรอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น และชาวบ้านได้มีการแบ่งพื้นที่อย่างเป็นทางการใช้ประโยชน์ของชุมชน โดยแบ่งเป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัย พื้นที่เพื่อการเกษตร และพื้นที่ป่า ซึ่งการกำหนดพื้นที่นี้เป็นการควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชน โดยเฉพาะพื้นที่ทำกิน กล่าวคือ การกำหนดขอเขตพื้นที่ทำกินของชาวบ้านนั้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากพื้นที่ทำกินในอดีตของแต่ละครัวเรือน ซึ่งพื้นที่ทำกินนี้จะมีพื้นที่ติดชายขอบของพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านได้กันออก พื้นที่ป่าส่วนมากจะเคยเป็น ไร่ฝิ่นของชาวบ้านมาก่อน โดยเฉพาะบริเวณป่าอนุรักษ์ เป็นป่าต้นน้ำของชุมชนมีประมาณ 1,330.25 ไร่ และยังมีป่าที่ชาวบ้านเข้าไปประกอบพิธีกรรมต่างๆ มีพื้นที่มากที่สุดที่ชุมชนประมาณ 5,652.29 ไร่ ซึ่งแบ่งพื้นที่ป่าเป็นป่าทั่วไปที่ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์ ประมาณ 4,752.31 ไร่ พื้นที่ป่าช้า 106.91 ไร่ และที่เหลือเป็นป่าพิธีกรรม 793.07 ไร่ (อัจฉิมา หิรัณยพิชญ์, 2549)

การใช้ที่ดินบ้านห้วยส้มป่อย

ภาพที่ 5.1 การใช้ที่ดินบ้านห้วยส้มป่อย

การที่ชาวบ้านได้รับการส่งเสริมปลูกพืชแทนฝิ่น และหันกลับมาให้ความสำคัญกับการทำไร่พญา ทำให้ป่าบริเวณบ้านห้วยส้มป่อยอุดมสมบูรณ์ขึ้นเมื่อเทียบกับช่วงของยุคการทำไร่ฝิ่นที่ป่าถูกทำลายอย่างมาก

กล่าวโดยสรุป การใช้ที่ดินของชาวบ้านได้เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต ซึ่งมีความสัมพันธ์ระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป กล่าวได้ว่าในปัจจุบันชาวบ้านมีการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น มีการทำการเกษตรตลอดปี ถ้าการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้นทำให้การใช้ประโยชน์จากป่าลดน้อยลง ชาวบ้านมุ่งที่จะผลิตผลผลิตให้ได้มากๆ เพื่อนำมาซึ่งความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แทนการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า

5.1.3 รายได้ของครัวเรือน

สิ่งที่ตามมาหลังจากการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าเสรี ที่มุ่งผลิตสินค้าเพื่อการค้าขายเป็นหลัก ก็คือ การมีรายได้ที่เพิ่มขึ้นของชาวบ้าน ซึ่งการมีรายได้ที่เพิ่มขึ้นของชาวบ้าน ยังตามมาด้วยรายจ่ายที่เพิ่มมากขึ้นเช่นกัน และบางครัวเรือนยังมีหนี้สินตามมาอีกด้วย กล่าวคือ การเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าเสรีนั้น ชาวบ้านต้องรู้จักกับคำว่า ต้นทุน กำไร ขาดทุน และหนี้สิน

ชุมชนบ้านห้วยส้มป่อยโดยส่วนมากแล้วชาวบ้านจะประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำการปลูกกะหล่ำปลี หอมแดง พริก กาแฟ และเผือก แทบทุกครัวเรือนที่ทำการเกษตร และมีอาชีพอื่นที่เริ่มเป็นอาชีพหลัก คือ พนักงานของรัฐ และอาชีพรับจ้างทั่วไป ในการประกอบอาชีพของชาวบ้านนั้นสัมพันธ์ต่อการได้มาซึ่งรายได้ และส่งผลต่อการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป การใช้ประโยชน์

พืชอาหารป่าในการดำรงชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านห้วยส้มป่อย การได้มาของรายได้จึงขึ้นอยู่กับอาชีพ ดังเช่นในปัจจุบันบ้านห้วยส้มป่อยมีกลุ่มอาชีพหลักๆ 3 กลุ่ม ดังนี้(อัจฉิมา หิรัณยพิชญ์, 2549)

กลุ่มแรก คือ ข้าราชการหรือลูกจ้าง จะเป็นกลุ่มที่มีรายได้ค่อนข้างสูง เนื่องจากกลุ่มนี้ นอกจากจะเป็นพนักงานของรัฐแล้ว ยังทำการเกษตรขายผลผลิตด้วย รายได้เฉลี่ยอยู่ที่ประมาณ 331,200 บาทต่อปี รายได้ที่จำนวนมากนั้นนำมาซึ่งรายจ่ายที่มาก และหนี้สินที่มากเช่นกัน จากการ สัมภาษณ์ พบว่า ครอบครัวของกลุ่มอาชีพนี้จะมีรายได้สูง รายจ่ายมาก หนี้สินมากเช่นกัน รายจ่าย ส่วนมากจะมาจากค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการศึกษาของลูก จะส่งลูกลงไปเรียนในเมือง และเป็นค่าใช้จ่าย เกี่ยวกับอาหารการกิน สิ่งอำนวยความสะดวกที่เพิ่มมากขึ้นและเปลี่ยนแปลงไป การลงมาซื้อของใช้ ในเมืองมีมากขึ้น โดยเฉพาะเรื่องอาหารการกิน ประมาณ 313,400 บาทต่อปี และด้วยอาชีพทำให้ การเข้าถึงแหล่งเงินมีสูง ทำให้มีหนี้สินมากตามไปด้วย ประมาณ 28,000 บาทต่อปี จากรายได้นี้เอง พบว่า ชาวบ้านในกลุ่มนี้มีการเข้าป่าเพื่อหาอาหารหรือแม้แต่พืชผักป่าลดน้อยลง เพราะชาวบ้าน บอกว่ามีงานที่จะต้องทำเยอะ เช่น ครูโรงเรียนบ้านห้วยส้มป่อย ที่มีจำนวนไม่มากเมื่อเทียบกับงาน ที่ครูทำ ครูกล่าวว่า งานมีเยอะมาก บางอาทิตย์ต้องลงไปในเมือง เพื่อไปประชุม ถ้าไม่ไปก็มีงานที่ ต้องทำให้เรียบร้อย ทำให้ไม่ค่อยมีเวลา และเมื่อถึงฤดูกาลของการทำการเกษตรก็จะทำเช่นกัน แต่ ส่วนมากจะให้ภรรยาทำมากกว่า

ตารางที่ 5.2 รายได้ รายจ่าย หนี้สิน เฉลี่ยของกลุ่มอาชีพบ้านห้วยส้มป่อย

กลุ่มอาชีพ	รายได้เฉลี่ยต่อปี		รายจ่ายเฉลี่ยต่อปี		หนี้สินเฉลี่ยต่อปี	
	รายได้	ร้อยละ	รายจ่าย	ร้อยละ	หนี้สิน	ร้อยละ
เกษตรกร	127,400	23.31	129,200	24.04	13,600	25.86
ข้าราชการ / ลูกจ้าง	331,200	60.59	313,400	58.32	28,000	53.23
รับจ้าง	88,000	16.10	94,800	17.64	11,000	20.91
เฉลี่ย รวม	546,600	100.00	537,400	100.00	52,600	100.00

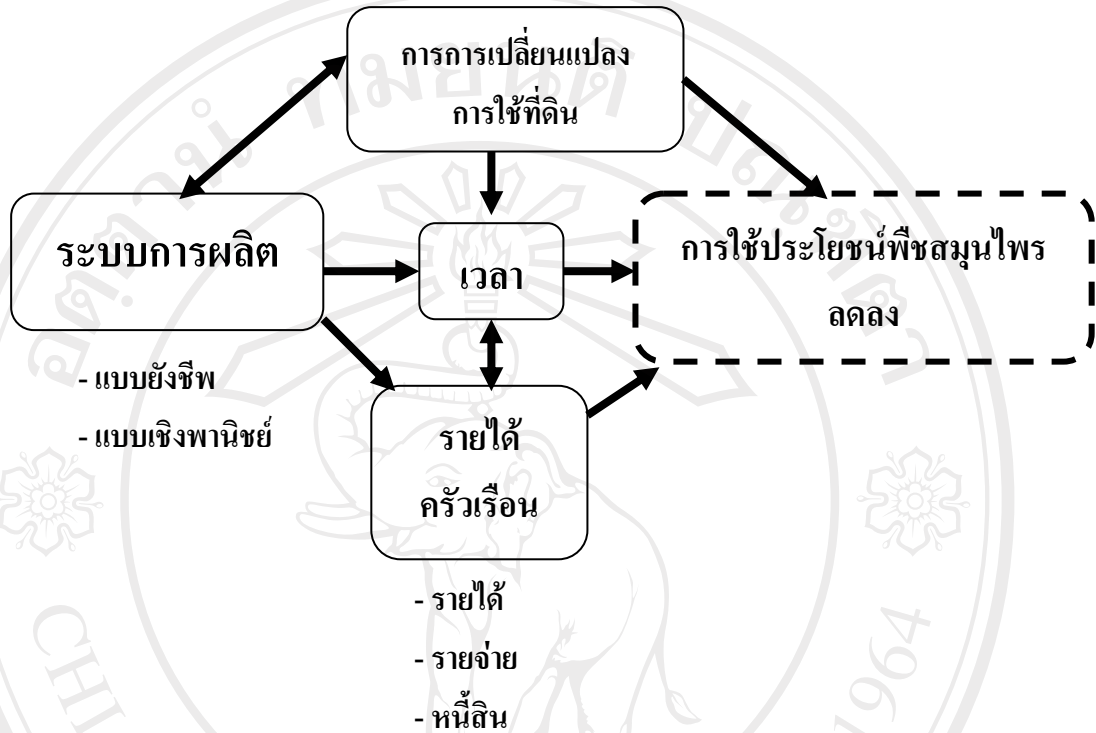
ที่มา: จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนบ้านห้วยส้มป่อย ปี 2549

กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มอาชีพเกษตรกร ที่ถือว่าเป็นอาชีพหลักของชุมชน จะมีรายได้ปาน กลาง ค่อนข้างสูง ประมาณ 127,400 บาทต่อปี เพราะมุ่งทำการเกษตรเป็นหลัก รายได้ที่ได้มาจึง ได้มาจากการเกษตรเป็นหลัก และรายจ่ายก็จะเสียไปกับการเกษตรเป็นหลักเช่นกัน ซึ่งพบว่า

รายจ่ายของกลุ่มนี้จะมากกว่ารายได้ที่ได้มา จึงทำให้เกิดหนี้สินจำนวนมากกับกลุ่มเกษตรกร ซึ่งจะพบเกือบทุกราวเรือนที่หนี้สินเกิดจากการทำการเกษตร เนื่องจากการทำการเกษตรในแต่ละปี ราคาของผลผลิตมีขึ้นมีลง เช่น ปี 2548 ราคาจะหล่นต่ำลิ้นตกต่ำ ชาวบ้านขาดทุนเป็นจำนวนมากทำให้เงินที่ลงทุนไปหมดกับกะหล่ำในปีนั้น พอมาปี 2549 ชาวบ้านก็ทำการปลูกกะหล่ำอีก แต่ต้องหาเงินมาลงทุนโดยกู้เงินมา กะหล่ำมีราคาดีกว่าปีที่แล้ว แต่การลงทุนไปนั้นชาวบ้านก็บอกว่ายังไม่คุ้มทุนที่ลงไป เพราะเงินที่ขายกะหล่ำได้ก็ต้องนำไปใช้หนี้ที่ขี้มมาลงทุน แต่ก็คิดว่าไม่ได้ ทิ้งๆ ที่ชาวบ้านรู้ว่าจะทำให้เป็นเช่นนี้แต่ก็ทำการปลูกกะหล่ำปลีกันทุกปี เพราะชาวบ้านคิดว่าน่าจะราคาดีขึ้นสักปีหนึ่งและปีนั้นก็จะได้กำไรเยอะ เป็นต้น จึงทำให้ชาวเกษตรกรของบ้านห้วยส้มป่อยในปัจจุบันเริ่มเข้าสู่วงจรหนี้ เหมือนกับชุมชนที่มีการทำการเกษตรแบบเข้มข้น ราคาของผลผลิตขึ้นอยู่กับกลไกตลาดที่ขึ้นลงอยู่ตลอดเวลา

สำหรับกลุ่มที่สาม คือ กลุ่มรับจ้าง ในกลุ่มนี้จะทำงานเพิ่มขึ้น 2 เท่า คือ ทำการเกษตรด้วยและรับจ้างในเวลาเดียวกัน หรือทำการรับจ้างหลังจากว่างจากการทำการเกษตร รายได้จะไม่สูงเท่ากับสองกลุ่มแรก จากการสัมภาษณ์พบว่าชาวบ้านจะทำการปลูกพืชบางอย่างเท่านั้น จะไม่ได้ทำตลอดทั้งปีเหมือนกลุ่มที่สอง หลังจากนั้นชาวบ้านจะรับจ้างทำงานทั่วไป เช่น รับจ้างขุดดิน คายหญ้า เก็บผลผลิต ในหมู่บ้าน เป็นต้น แต่บางคนก็จะไปรับจ้างอยู่ที่โครงการหลวง หรือโครงการพระราชดำริส ที่ขุนแตะ รายได้ของกลุ่มนี้อยู่ที่ประมาณ 88,000 บาทต่อปี แต่มีรายจ่ายที่มากกว่ารายได้ เนื่องจาก การสัมภาษณ์จะพบกับครัวเรือนที่มีลูกเรียนอยู่ในเมือง จะต้องส่งค่าใช้จ่ายให้กับลูก และค่าใช้จ่ายในแต่ละวันเกี่ยวกับอาหารการกิน และค่าอื่นๆ อีกมากมาย

ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ

ภาพที่ 5.2 ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพร

กล่าวโดยสรุปปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจถือเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชาวบ้าน ด้วยระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นผลสืบเนื่อง ทำให้ชาวบ้านมีอาชีพ และรายได้ที่เปลี่ยนแปลงไป และระบบการผลิตยังส่งผลต่อการใช้ที่ดินของชุมชนอย่างเข้มข้นเพื่อให้ได้มาซึ่งผลผลิตที่ดี เพื่อรายได้ของครอบครัวที่เพิ่มขึ้น เวลาว่างน้อยลงทำให้ชาวบ้านในปัจจุบันห่างเหินจากการเข้าป่าเพื่อเก็บหาสมุนไพร เป็นผลมาจากระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนจากระบบการผลิตเพื่อยังชีพกลายเป็นระบบการผลิตเพื่อขายมาจึ้นนั่นเอง

5.2 ปัจจัยทางด้านสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ จากดั้งเดิมคือการผลิตเพื่อยังชีพเปลี่ยนมาเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์มากยิ่งขึ้นในช่วง 25 ปีที่ผ่านมา และส่งผลให้ระบบสังคมของชุมชนค่อยมีการเปลี่ยนแปลงและสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป ซึ่งทั้งสองระบบที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นส่งผลต่อการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชุมชน มีดังต่อไปนี้

5.2.1 ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว

ความสัมพันธ์ภายในครัวเรือนของบ้านห้วยส้มป่อยมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ซึ่งในอดีตลักษณะของครอบครัวจะเป็นครอบครัวใหญ่ มีสมาชิกจำนวนมากในหนึ่งหลังคาเรือน ตั้งแต่ ตา ยาย ลูก จนถึงหลาน ภายในครัวเรือนจะมีความเอื้ออาทร รักใคร่ ผูกพันกันอย่างมาก ความสัมพันธ์ในครัวเรือนแนบแน่นกว่าในปัจจุบันที่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือ

ลักษณะของครอบครัวขยายในอดีตได้เปลี่ยนแปลงไปไปจากเดิมกลายมาเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น เมื่อลูกๆ แต่งงานมีครอบครัว พ่อแม่จะมีการแบ่งพื้นที่ทำมาหากินให้ และแยกครอบครัวออกจากบ้านพ่อแม่ เพื่อตั้งครอบครัวใหม่ขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่จะตั้งบ้านเรือนบริเวณใกล้เคียงกับบ้านพ่อแม่ ในกรณีที่บ้านไหนที่มีลูกชาย เมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายชายจะต้องย้ายเข้าไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง ครอบครัวของชุมชนบ้านห้วยส้มป่อยเริ่มมีลักษณะคล้ายกับครอบครัวของชุมชนด้านล่างมากขึ้น กล่าวคือ มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนน้อยลงมีเพียง สามี ภรรยา และบุตร ซึ่งต่างจากแต่ก่อนที่อาศัยอยู่รวมกัน บทบาทและหน้าที่ถูกกำหนดขึ้นกับครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ซึ่งต่างจากแต่ก่อนที่ครัวเรือนอาศัยอยู่รวมกันมีอะไรก็จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ปรึกษาหารือกัน ช่วยกันทำมาหากิน ดูแลซึ่งกันและกัน เช่น ผู้ชายที่แข็งแรงจะทำงานหนักๆ เช่น ไถนา ดำนา ดายหญ้า ขุดดิน เป็นต้น ซึ่งคอยมีฝ่ายหญิงช่วยทำงานและทำกับข้าวกับปลาให้กับครอบครัว สำหรับผู้เฒ่าผู้แก่ในครอบครัวก็จะดูแลเด็กๆ ซึ่งจะทำให้มีความผูกพันกันมาก เด็กๆ จะได้เรียนรู้และได้รับการถ่ายทอดสิ่งต่างๆ จากผู้เฒ่าผู้แก่

แต่ในปัจจุบัน เมื่อแยกครอบครัวออกมาเป็นครอบครัวเดี่ยว ฝ่ายชายมีหน้าที่และบทบาทเป็นผู้นำครอบครัว ทำงานเพื่อหาเลี้ยงสมาชิกในครัวเรือน สำหรับฝ่ายหญิงนอกจากจะต้องดูแลครอบครัวเรื่องงานบ้าน อาหารการกิน และทอผ้า ยังจำเป็นต้องทำงานอย่างอื่นประกอบไปด้วย สำหรับเด็กที่แต่ก่อนที่ผู้เฒ่าผู้แก่คอยดูแล เปลี่ยนกลายเป็นต้องฝากให้ศูนย์เด็กเล็กในหมู่บ้านเป็นผู้ดูแล หรือบางครอบครัวที่มีลูกโตแล้วก็จะส่งลูกไปเรียนในเมืองและเป็นโรงเรียนประจำนาน ๆ ครั้งจึงจะกลับบ้าน จึงทำให้ครอบครัวส่วนใหญ่ในชุมชนบ้านห้วยส้มป่อยจะมีแต่ สามีและภรรยาเท่านั้น ส่งผลให้ความสัมพันธ์ในครัวเรือนไม่แนบแน่นดังเช่นแต่ก่อน ความห่างเหินเกิดขึ้นในชุมชน

ของชาวปกากะญอ ซึ่งความไม่แน่นอนและความห่างเหินกันนี้เอง ด้วยขนาดที่เล็กของครอบครัวในปัจจุบันประกอบกับความสัมพันธ์ในครอบครัวและเครือญาติที่มีความห่างเหินกันมากขึ้น เนื่องจากสถานะทางเศรษฐกิจที่ต้องทำงานมากขึ้น และไม่ค่อยมีเวลาในการพูดคุยกันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์สมุนไพรของชุมชน ที่อาศัยการเรียนรู้และสืบทอดจากผู้เฒ่าผู้แก่ได้เริ่มหายไปจากชุมชน

5.2.2 ความสัมพันธ์ด้านอายุของคนในชุมชน

จำนวนประชากร เป็นปัจจัยที่ทำให้ชาวบ้านห่างเหินการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพร กล่าวคือ ช่วงอายุ หรือกลุ่มคนนั้นเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชาวบ้านแต่ละช่วงเวลาของกลุ่มคนที่มีอายุแตกต่างกัน กล่าวคือ

บ้านห้วยส้มป่อยในปัจจุบันเป็นหมู่บ้านที่มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 465 คน กลุ่มที่มีจำนวนประชากรมากที่สุดอยู่ในช่วงอายุระหว่าง 18 – 49 ปี จำนวน 270 คน เป็นกลุ่มประชากรที่มีความสำคัญต่อชุมชนเนื่องจากเป็นกลุ่มแรงงานที่สำคัญในระบบการผลิต ซึ่งนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สะดวกสบายขึ้นเมื่อเทียบกับอดีต กลุ่มที่มีจำนวนรองลงมาคือ ช่วงอายุ 6 – 17 ปี จำนวน 78 คน เป็นกลุ่มอยู่ในช่วงของการศึกษาประถม 1 ถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย กลุ่มต่อมา คือ กลุ่มที่มีอายุระหว่าง 50 ปีขึ้นไป มีจำนวน 63 คน ถือว่าเป็นกลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีความสำคัญในการสืบทอดความเป็นชาวปกากะญอให้กับชาวบ้าน เป็นศูนย์รวมของแหล่งความรู้ต่างๆ ที่สืบทอดกันตั้งแต่อดีต กลุ่มสุดท้าย คือ กลุ่มที่มีอายุระหว่าง 1 – 5 ปี จำนวน 30 คน เป็นกลุ่มเด็กเล็กที่เกิดมาพร้อมกับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เปลี่ยนแปลงไป สะดวกสบายมากขึ้น

จำนวนประชากรที่กล่าวในข้างต้นนั้นมีความสัมพันธ์ต่อการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชุมชน จากการศึกษาพบว่า จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นจากในอดีตมีผลต่อการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพร แต่การที่มีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นนั้นไม่ได้ทำให้จำนวนพืชสมุนไพรลดลงหรือหายไปจากชุมชน แต่เป็นผลให้การใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรที่เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ

พืชสมุนไพรบ้านห้วยส้มป่อยที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ ยังคงมีอยู่คงเดิม แต่ที่เปลี่ยนแปลงไป คือ การเก็บหาพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ลดลง และเมื่อพิจารณาเป็นช่วงอายุพบว่า ช่วงอายุที่มีมากในชุมชนนั้นคือ ช่วงอายุที่อยู่วัยทำงาน คือ ช่วง 18 – 49 ปี ที่มุ่งทำงานไม่ว่าจะเป็น การทำการเกษตร การรับจ้างทั่วไป รับราชการ หรือลูกจ้าง ที่มุ่งสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนเพื่อใช้จ่ายในกิจกรรมต่างๆ และการได้มาของรายได้ในครัวเรือนนั้นทำให้ชาวบ้านสามารถใช้จ่ายในการจัดการชีวิตได้สะดวก รวดเร็วมากขึ้น เช่นการรักษาพยาบาลเวลาเป็นไข้ก็ไปซื้อยาพาราเซตามอล หรือยาแก้ปวดลดไข้จากร้านค้ามากขึ้น เป็นต้น

รองลงมาคือช่วงอายุ 6 – 17 ปี เป็นกลุ่มอยู่ในช่วงของการศึกษาประถม 1 ถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เด็กในหมู่บ้านห้วยส้มป่อยในปัจจุบันจะได้รับการศึกษาทั้งจากในชุมชนและนอกชุมชน ซึ่งการศึกษานี้ถือว่าเป็นการเพิ่มคุณภาพให้ชีวิตของเด็กในอนาคตได้ ทำให้ชุมชนมีความเจริญยิ่งขึ้น การที่มุ่งไปเรียนตามหลักสูตรของทางภาครัฐมากกว่า ประกอบกับพ่อแม่ก็ทำงานมากขึ้น การใช้เวลาอยู่ร่วมกันและถ่ายทอดความรู้ หรือการเข้าป่าด้วยกันตั้งแต่ก่อนหายไ้จากบ้านห้วยส้มป่อย เด็กอยู่กับผู้เฒ่าผู้แก่ลดลง

สุดท้ายคือ ช่วงอายุระหว่าง 50 ปีขึ้นไป ชาวบ้านกลุ่มนี้ส่วนมากจะอยู่กับบ้าน ทำงานเล็กๆ น้อยๆ อยู่กับบ้าน เช่น ผู้หญิงจะปั่นฝ้ายเพื่อเก็บไว้ทอผ้าในหน้าหนาว เป็นต้น เป็นกลุ่มอายุที่สามารถถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจในเรื่องของพืชสมุนไพรที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ตั้งแต่อดีต แต่ด้วยสภาวะในปัจจุบันที่ชาวบ้านมุ่งทำงาน เด็กมุ่งเรียนหนังสือ บางส่วนไม่ได้อยู่ในชุมชนออกไปทำงานข้างนอก เรียนข้างนอก ทำให้ผู้เฒ่าผู้แก่นั้นห่างเหินจากลูกหลาน การที่จะถ่ายทอดความรู้หรือสอนให้รู้จักพืชสมุนไพรต่างๆ นั้นก็ลดน้อยลง และตัวของผู้เฒ่าผู้แก่เองก็ห่างเหินจากการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรด้วยเช่นกัน

กล่าวได้ว่าจำนวนประชากรของชุมชนที่เพิ่มขึ้นส่งผลต่อการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรที่เปลี่ยนแปลงไป แต่จะต้องพิจารณาในแต่ละช่วงอายุของชุมชน ซึ่งชุมชนบ้านห้วยส้มป่อยนี้ในอนาคตการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชุมชนจะลดลง เพราะความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรของชาวบ้านที่มีอยู่จะไม่ได้รับการถ่ายทอดมาถึงรุ่นลูก รุ่นหลาน

5.2.3 การศึกษา

ในปัจจุบันพบว่าชาวบ้านในชุมชน โดยเฉพาะเยาวชนนั้น ได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นจากสถานศึกษาทั้งในชุมชนและนอกชุมชน โดยเฉพาะนอกชุมชนได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างจากสังคมในเมืองที่เข้ามามีบทบาทในชุมชนมากขึ้น

บ้านห้วยส้มป่อยในปัจจุบันมีสถานศึกษาตั้งแต่เด็กเล็ก นั่นคือ ศูนย์เด็กเล็กบ้านห้วยส้มป่อย ที่เน้นการเตรียมพร้อมให้เด็กก่อนเข้าสู่โรงเรียนระดับประถม ซึ่งชาวบ้านส่วนมากที่มีลูกเล็กจะนำไปศูนย์เด็กเล็กเกือบทุกครัวเรือน ซึ่งก็เป็นผลมาจากพ่อแม่ไม่มีเวลาดูแล ด้วยอาชีพที่ต้องทำ และการที่จะให้ผู้เฒ่าผู้แก่ดูแลนั้นก็น้อยมาก จึงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เฒ่าผู้แก่กับลูกหลานในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป และเป็นผลทำให้การสั่งสอน สืบทอดความรู้ต่างๆ ลดลงเช่นกัน

ตารางที่ 5.3 จำนวนเด็กและเยาวชนที่เรียนอยู่ภายนอกชุมชน

ระดับชั้น	จำนวนนักเรียน (คน)		
	ชาย	หญิง	รวม
ประถมศึกษา	-	-	-
มัธยมตอนต้น	18	12	30
มัธยมตอนปลาย	4	6	10
ปวช.	-	-	-
ปวส. / อนุปริญญา	3	7	10
ปริญญาตรี	6	-	6
อื่นๆ	-	-	-
รวม	31	25	56

ที่มา: การจัดเก็บข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (จปฐ. 2), 2548

จากที่กล่าวมาข้างต้น พบว่า การสืบทอดและการสานต่อของภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรสู่เด็กและเยาวชนน้อยลง เนื่องจากการได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น ทำให้เห็นถึงคุณค่าของการรักษาพยาบาลแบบใหม่ที่ทันสมัยสะดวกและเห็นผลการรักษาที่ชัดเจนรวดเร็วเข้ากับวิถีชีวิตสมัยใหม่ ทำให้พืชสมุนไพรหมดความสำคัญ คนรุ่นหลังรู้จักพืชสมุนไพรไม่กี่ชนิดนั้น ไม่รู้วิธีการใช้ประโยชน์ ซึ่งจะทำให้พืชสมุนไพรหมดความสำคัญในการดำรงชีวิตของชาวบ้านห้วยส้มป่อย

5.2.4 สื่อ

ในปัจจุบันเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ มีการพัฒนาก้าวหน้าไปอย่างไม่หยุดนิ่ง สื่อและข่าวสารมากมาย นั้นเข้ามาพร้อมๆ กับสาธารณูปโภคภายในชุมชน สื่อที่เข้ามาในชุมชนบ้านห้วยส้มป่อยถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรอย่างมากของชาวบ้าน เป็นสิ่งที่ทำให้ชาวบ้านรู้ถึงความเป็นไปของชุมชนภายนอกและสภาพสังคมในปัจจุบัน

สื่อมีหลายรูปแบบที่เข้ามาในสังคมของชาวปกากะญอ ซึ่งได้มีการศึกษาถึงช่องทางการสื่อสารของชาวปกากะญอซึ่งเป็นสังคมที่เรียบง่าย ใช้ชีวิตอยู่กับธรรมชาติ ได้กล่าวถึงช่องทางของสื่อ 3 ช่องทางที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคม นั่นคือ

1. ช่องทางสื่อสารโดยบุคคล (ตัวต่อตัว) โดยมีพ่อแม่เป็นตัวหลักในการสื่อสาร ซึ่งการสื่อสารชนิดนี้จะทำได้ทุกสถานที่และทุกเวลา อาจเป็นการพบปะกันในไร่นาป่าเขา การเยี่ยมเยียนกันตามประเพณี การพูดคุยกันรอบๆ กองไฟ

2. ช่องทางการสื่อสารแบบกลุ่ม เป็นการสื่อสารในระบบวงศาคณาญาติ ในงานประเพณีหรือในระหว่างการกระทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น การช่วยกันเกี่ยวข้าว ฯลฯ

3. ช่องทางสื่อมวลชน เช่น การรับฟังข่าวสารจากวิทยุ โทรทัศน์ ซึ่งข่าวสารต่างๆ มักแพร่กระจายไปได้อย่างรวดเร็วผ่านการรับฟังแล้วกระจายข่าวผ่านช่องทางการสื่อสารโดยบุคคล และช่องทางการสื่อสารแบบกลุ่ม อีกต่อหนึ่ง (ปิ่นแก้ว ยานะจิตร, 2544)

สื่อทั้ง 3 รูปแบบนี้ทำให้ชาวบ้านเกิดการลอกเลียนแบบจากภายนอกหรือสิ่งที่ได้พบเห็นอย่างมาก ในกรณีของการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของบ้านห้วยส้มป่อยก็เช่นเดียวกันที่ได้รับผลจากสื่อ สื่อมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ช่องทางการสื่อสารโดยบุคคล (ตัวต่อตัว) โดยมีพ่อแม่เป็นตัวหลักในการสื่อสารนั้น บ้านห้วยส้มป่อยจะพบมากในครอบครัวที่พ่อแม่จำเป็นจะต้องพบปะกับคนข้างนอก หรือจำเป็นต้องทำงานในตัวอำเภอหรือในจังหวัด เช่น ครอบครัวที่มีอาชีพค้าขาย จำเป็นจะต้องลงมาอำเภอจอมทองทุกอาทิตย์ เวลาไม่มีใครในชุมชนเจ็บป่วยก็จะสามารถดิ้นรนลงมารักษาในตัวเมืองได้สะดวก

สำหรับช่องทางสื่อมวลชน ข่าวสารจากกระทรวงสาธารณสุขหรือองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นที่รับข่าวสารจากส่วนกลางซึ่ง เป็นช่องทางสื่อที่สำคัญที่สุด และแพร่กระจายไปได้อย่างรวดเร็วผ่านการเห็น การรับฟังแล้วกระจายข่าวผ่านช่องทางการสื่อสารโดยบุคคลและช่องทางการสื่อสารแบบกลุ่ม อีกต่อหนึ่ง สื่อมวลชนที่พบในชุมชนบ้านห้วยส้มป่อย ได้แก่ สื่อทางวิทยุ สื่อทางโทรทัศน์

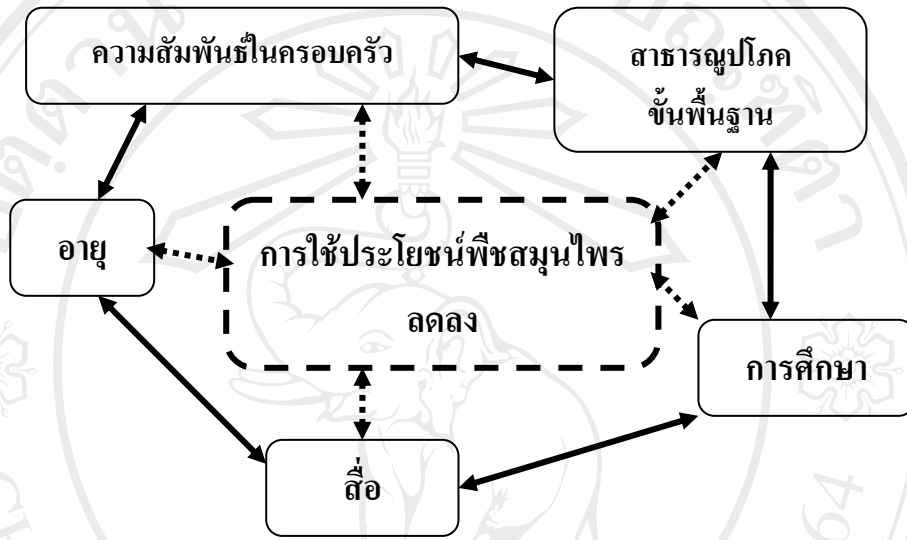
สื่อทางวิทยุ ชาวบ้านห้วยส้มป่อยเกือบทุกครัวเรือนมีวิทยุใช้เพื่อฟังข่าวสาร ละครวิทยุ และเพลงจากสถานีต่างๆ และชุมชนบ้านห้วยส้มป่อยได้มีหอกระจายข่าวประจำหมู่บ้าน ไว้สำหรับบอกข่าวสารในแต่วันให้ชาวบ้านได้รับรู้ ซึ่งจะเป็นภาษาปกากะญอ โดยหอกระจายข่าวตั้งอยู่ที่บ้านของอบต. ซึ่งจะมีการเปิดทุกเช้า เป็นเวลาเกือบ 1 ชั่วโมง วิทยุถือว่าเป็นสื่อที่ชาวบ้านสามารถพกพาไปยังสวน ไร่ นา ได้จึงทำให้ชาวบ้านสามารถรับรู้ข่าวสารบ้านเมืองค่อยๆซึมซับวิถีชีวิตในเมืองด้วยไม่รู้ตัว

5.2.5 สาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน

ปัจจัยด้านสาธารณูปโภค เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน การพัฒนาด้านสาธารณูปโภคได้รับอิทธิพลจากการพัฒนาของรัฐตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งพบว่านำความเจริญก้าวหน้ามาสู่หมู่บ้านหลายอย่างด้วยกัน เริ่มจากการสร้างพื้นฐานทางด้านสาธารณูปโภคต่างๆ เพื่อให้เป็นฐานทางเศรษฐกิจที่สำคัญในการพัฒนาให้ชาวบ้านมีความอยู่ดีกินดี พบว่า พื้นฐานทางด้านสาธารณูปโภคต่างๆ ล้วนส่งผลต่อความเป็นอยู่และส่งผลต่อการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็น ถนน ไฟฟ้า ประปา ล้วนแต่ส่งผลให้วิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนดีขึ้น

การปรับปรุงและขยายโครงสร้างพื้นฐานไปสู่หมู่บ้าน ทั้งถนนหนทาง ไฟฟ้า หรือแม้แต่ระบบประปา ได้นำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้ามาสู่หมู่บ้าน ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านดีขึ้น แต่ใน ความเจริญที่เข้ามาก็ทำให้ชาวบ้านบางคนรู้สึกไม่ดีต่อชีวิตของตนเองที่เกิดมาบนดอย เช่นคำกล่าวของชาวบ้านคนหนึ่งที่ว่า “พอลูกเรียนจบมีงานทำก็จะลงไปซื้อบ้านที่เชียงใหม่สบายกว่า มีไฟฟ้า มีน้ำ แล้วก็ใกล้โรงพยาบาล ไม่ลำบากเหมือนอยู่ข้างบน อยู่ข้างบนนี้มันลำบากแท้ๆ” และการที่ติดต่อกับชุมชนภายนอกมากขึ้น ทำให้เกิดการลอกเลียนแบบ หรือเรียนรู้กับสิ่งที่พบเจอใหม่

ปัจจัยด้านสังคม

ภาพที่ 5.3 ปัจจัยทางด้านสังคมที่ส่งผลต่อการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพร

กล่าวโดยสรุปว่า ปัจจัยทางด้านสังคมที่ส่งผลต่อการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรเริ่มจากการปรับปรุงและขยายโครงสร้างพื้นฐานไปสู่หมู่บ้าน ทั้งถนนหนทาง ไฟฟ้า หรือแม้แต่ระบบประปา ได้นำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้ามาสู่หมู่บ้าน ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านดีขึ้น ความสัมพันธ์ในครอบครัวเริ่มเปลี่ยนเป็นครอบครัวเดี่ยว กรอปกกับหลักสูตรศึกษา และ สื่อของชุมชนเมืองสมัยใหม่ยุคทุนนิยม ทำให้ชาวบ้านบางคนรู้สึกไม่คิดถึงชีวิตของตนเองที่เกิดมาบนดอย เช่น คำกล่าวของชาวบ้านคนหนึ่งที่ว่า “พอลูกเรียนจบมีงานทำก็จะลงไปซื้อบ้านที่เชิงใหม่สบายกว่า มีไฟฟ้า มีน้ำ แล้วก็ใกล้โรงพยาบาล ไม่ลำบากเหมือนอยู่ข้างบน อยู่ข้างบนนี้มันลำบากแท้ๆ” และการที่ติดต่อกับชุมชนภายนอกมากขึ้น ทำให้เกิดการลอกเลียนแบบ หรือเรียนรู้กับสิ่งที่พบเจอใหม่

5.3 ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม

คำว่า “วัฒนธรรม” คือ ระบบในสังคมมนุษย์ที่สร้างขึ้น แล้วนำมาสอนให้คนรุ่นหลังๆ ได้เรียนรู้หรือนำไปปฏิบัติ วัฒนธรรมจึงต้องมีการเรียนรู้และการถ่ายทอด ฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมจึงมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันมาก และวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน แต่วัฒนธรรมนั้นมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องไปตามเวลาและสถานการณ์ในขณะนั้น เช่นเดียวกับชุมชนบ้านห้วยส้มป่อยที่วัฒนธรรมบางอย่างได้เปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน

5.3.1 การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการบริโภค

จากระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชนบ้านห้วยส้มป่อย ที่เน้นการผลิตเพื่อขาย และพึ่งพาระบบตลาดมากขึ้น ได้ส่งผลต่อวัฒนธรรมของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป ที่เห็นได้ชัดคือ “วัฒนธรรมการบริโภค” การบริโภคอาหารเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์นั้นๆ เช่นเดียวกับกลุ่มปกากะญอ

ในอดีตชาวปกากะญอที่มีวัฒนธรรมการบริโภคเป็นของตนเอง กล่าวคือ อาหารการกินของชาวปกากะญอ จะเป็นอาหารที่ได้จากธรรมชาติ และการปลูกในไร่ของตนเอง ชาวบ้านจะทำการปลูกข้าวกินเอง ซึ่งชาวปกากะญอจะมีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมากมาย เช่น พิธีไหว้ผีนา พิธีหยอดข้าวไร่ พิธีกินหัวข้าวใหม่ เป็นต้น ข้าวจึงมีความสำคัญมากต่อการดำรงชีวิต นอกเหนือจากข้าวแล้วไม่ว่าจะเป็นการทำพืชผัก พืชสมุนไพร และสัตว์จากไร่ นา สวน ป่า ลำห้วย ชาวบ้านจะไปเก็บหาด้วยความเคารพยำเกรงต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลรักษาสิ่งเหล่านั้นอยู่ สะท้อนให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันของชาวบ้านกับธรรมชาติ โดยมีวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ และสะท้อนให้เห็นถึงการบริโภคของชาวบ้านที่ยังคงพึ่งพาแหล่งธรรมชาติ

จนกระทั่งระบบเศรษฐกิจของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป การแพร่กระจายของวัฒนธรรมจากต่างถิ่นเข้าสู่ชุมชนชนบทมากขึ้น โดยเฉพาะอิทธิพลของวัฒนธรรมการบริโภคที่เข้ามาพร้อมกับสาธารณูปโภคต่างๆ และแฝงตัวอยู่ในสินค้าที่ส่งเข้ามาขายในหมู่บ้านชนบท ที่ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการบริโภคอาหารของชาวบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง เช่นเดียวกับชุมชนบ้านห้วยส้มป่อยที่ได้รับผลกระทบจากกระแสวัฒนธรรมจากภายนอกชุมชน ที่ได้นำมาซึ่งวัฒนธรรมการบริโภคนิยมเช่นเดียวกับสังคมภายนอก ทำให้ความเป็นอยู่ของชาวบ้านสะดวกสบายมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านห่างเหินจากการใช้ประโยชน์จากป่า เหมือนเช่นในอดีต เนื่องจากชาวบ้านจะเข้าร้านค้าเพื่อซื้ออาหารนำไปบริโภคมากกว่าการเข้าป่าเพื่อเก็บหาเองเพราะไม่เวลาและไม่มีวิถีชีวิตที่ต้องเข้าไปในป่าอีกต่อไป ค่อยๆ หลงลืมความคิดความเชื่อเรื่องภูมิปัญญาการใช้ชีวิตกับป่า ยกตัวอย่าง ชื่อ

ต้นไม้ที่เป็นอาหาร หรือ พืชสมุนไพร หลากๆชนิด เด็กๆรวมไปถึงวัยกลางคนบางคนไม่รู้จักรั ซึ่ง เป็นเพราะสาเหตุหลัก คือ การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ สังคมของชุมชนที่เปลี่ยนไป จึงทำให้ ชาวบ้านรับสิ่งที่เข้ามาในชุมชนและปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

5.4 ปัจจัยจากการแพทย์สมัยใหม่

ชุมชนเปลี่ยนผ่านสู่ความเจริญ ยาแผนปัจจุบันแทนที่ยาสมุนไพร

ความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับความเจ็บป่วยของชาวบ้านห่วยสั้มป่อยในอดีตเชื่อว่า เมื่อมีการเจ็บไข้ได้ป่วยเกิดขึ้นครั้งใดก็มักจะคิดว่าเป็นการกระทำของผีเอาไว้มาก่อน แล้วก็จะไปให้หมอ ในหมู่บ้านคว่าถูกผีทำไข้หรือไม่ และจะต้องทำอย่างไรต่อไป ถ้าหมอ ดูแล้วว่าถูกผีทำก็จะมี การเลี้ยงผีเพื่อให้คนไข้หายจากอาการป่วย ซึ่งพิธีการเลี้ยงผีนั้นบางครั้งก็จะใช้เวลา 3-4 วัน ในขณะที่ นั้นก็จะใช้ยาสมุนไพรรักษาควบคู่กันไปด้วยเพื่อบรรเทาอาการ ดังนั้นหมอหรือหมอผีในสมัยก่อนมี ความสำคัญมากต่อคนในหมู่บ้าน แต่ความรู้เรื่องสมุนไพรคนส่วนใหญ่ รู้จักทุกคนทุกครัวเรือน เช่นยาแก้โรคนิ้ว แก้โรคศิษาน แก้ปวดเมื่อย ยาแผลสด เป็นต้น ส่วนยาโรคอื่นๆก็อาศัยแลกเปลี่ยน เรียนรู้กันกับครัวอื่นๆ

ปัจจุบันความรู้ ความเชื่อค่อยๆจางหายไปกับเวลาและยุคสมัยจะมีเพียงคนเฒ่าคนแก่ เท่านั้นที่พอจะนึกตำหรับยาสมุนไพรออก ใครที่สนใจเรื่องสมุนไพรก็อาจถูกเรียกว่าหมอยาสมุนไพรเช่นลุงเต๋และเลย ประคำมูล เป็นต้น ชุมชนเองได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในชุมชนเอง และภายนอกชุมชนซึ่งส่งผลกระทบต่อซึ่งกันและกัน

ภายนอก เช่น “โครงการพัฒนาเศรษฐกิจชาวไทยภูเขา” “โครงการปลูกพืชทดแทนและการตลาดที่สูงไทย-สหประชาชาติ” “โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน” “โครงการจำกัดการปลูกฝิ่น” “โครงการพัฒนาที่สูงไทย-นอร์เวย์” “โครงการพัฒนาที่สูงสามหมื่น” ฯลฯ (พงษ์ศักดิ์ อังกสิทธิ์, 2531)

ส่งเสริมให้ชาวบ้านทดลองปลูกพืชเศรษฐกิจ ส่งเสริมการค้าเลี้ยงไก่ สุกร แต่ไม่ต่อเนื่อง โครงการ แก้ไขปัญหาความยากจน (กขคจ) และ โครงการฟื้นฟูเศรษฐกิจ และตอนนี้มี กองทุนหมู่บ้าน

การเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนเองนั้น ที่เห็นได้ชัดเจนคือ การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรอย่างรวดเร็ว และการย้ายถิ่นออกจากชุมชนแบบถาวรและไม่ถาวร ด้วยเหตุผลทาง การศึกษาและทางเศรษฐกิจ เป็นลำดับ การสร้างบ้านเรือนในเมืองเพื่อรองรับบุตรหลานในการเรียน หนังสือ และเพื่อความสะดวกสบายในการติดต่อราชการ และความสะดวกสบายในด้านอื่นๆ

สิ่งที่ตามมาอย่างชัดเจนคือ ความสำคัญของเงินตรา อันสังเกตได้จาก การจ้างแรงงานใน การทำการเกษตรและค่าตอบแทนเป็นเงิน การเพิ่มขึ้นของจำนวนยานพาหนะเพื่อการคมนาคม

สะดวกมากขึ้น ทำให้สถานีอนามัยของชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2525 มีจำนวนผู้เข้าใช้บริการมีน้อยลง และยังคงขาดเจ้าหน้าที่ประจำ จนต้องปิดให้บริการไปในปี พ.ศ.2544 ชาวบ้านหันเข้าไปรักษาที่ โรงพยาบาลจอมทอง และสถานีอนามัยบ้านแม่เตี๊ยะ ตำบลคอยแก้ว ซึ่งเป็นทางผ่านจะเข้าไปในตัวเมืองจอมทอง การรักษาแบบดั้งเดิมโดยใช้ยาสมุนไพร คาถา และพิธีกรรมต่างๆ ตามความเชื่อโบราณลดลงไป

5.4.1 สถานการณ์เจ็บป่วยของชุมชนในปัจจุบัน

จากข้อมูลการเข้ารักษาพยาบาลที่สถานีอนามัยบ้านแม่เตี๊ยะ ตำบลคอยแก้ว (รายงานสรุปผลปฏิบัติงานสาธารณสุขประจำปี 2549 สถานีอนามัยบ้านแม่เตี๊ยะ ตำบลคอยแก้ว อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่)

ตารางที่ 5.4 สถิติโรคที่ชาวบ้านห้วยส้มป่วยเข้ารับรักษาปี พ.ศ. 2549

โรค	จำนวนคน
1. โรคระบบทางเดินหายใจ	174
2. โรคระบบกล้ามเนื้อโครงร่าง	152
3. โรคติดเชื้อและปรสิต	63
4. โรคระบบทางเดินอาหาร	49
5. โรคระบบไหลเวียนเลือด	37

จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างผู้ป่วยที่เข้ารับรักษาที่สถานีอนามัยแม่เตี๊ยะ พบว่าส่วนมากไม่มีความรู้เรื่องสมุนไพรมากนักและบางคนไม่รู้ด้วยว่าป่วยเป็นอะไรจึงไม่สนใจจะใช้ยาสมุนไพร

ตารางที่ 5.5 จำนวนและร้อยละกลุ่มตัวอย่างผู้ป่วยจำแนกตามสิ่งที่ทำให้หายเจ็บป่วยได้ (ตามความเชื่อ) ของผู้ป่วย

สิ่งที่ทำให้หายเจ็บป่วย	เชื่อ		ไม่เชื่อ	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ยาแผนปัจจุบัน	35	87.50	5	12.50
ยาสมุนไพร	34	85	6	15
อื่น ๆ (หมอผี)	3	7.50	37	92.50

ความเชื่อว่า สิ่งที่ทำให้หายเจ็บป่วยจากสาเหตุดังกล่าว ได้แก่ ยาแผนปัจจุบัน (35) และกลุ่มชาวบ้านส่วนใหญ่การใช้ยาสมุนไพร (34) จะเห็นว่า ยาแผนปัจจุบันก็เป็นทางเลือกใหม่ที่สะดวกสบาย แต่ปกากะเออส่วนใหญ่ยังคงเชื่อในคุณค่าใช้ยาสมุนไพรอันเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมเมื่อไปรักษาที่โรงพยาบาลไม่หาย ก็กลับมารักษาด้วยยาสมุนไพรแต่มีผู้ที่รักษาด้วยสมุนไพรจริงๆ น้อยมากเพราะไม่ค่อยรู้จักสมุนไพรและไม่มีเวลาไปรักษาหมอยาสมุนไพรในหมู่บ้าน และยังพึ่งพาการประกอบพิธีกรรมเรียกขวัญ “มัดมือ” ซึ่งก็ยังปรากฏให้เห็นเป็นประจำทุกปี เหล่านี้ความเชื่อต่อสาเหตุที่ทำให้เกิดโรค และสิ่งที่ทำให้หายจากโรค (ตามความเชื่อ)

5.4.2 การรักษาสุขภาพของชุมชนในปัจจุบัน

แม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเชื่อมั่นในการใช้สมุนไพรเพื่อดูแลสุขภาพเบื้องต้นของตนเอง ชาวบ้านมีการตัดสินใจเลือกรับบริการจากแหล่งรักษาพยาบาลแตกต่างกันไป ดังตาราง

ตารางที่ 5.6 จำนวนร้อยละของกลุ่มตัวอย่างผู้ป่วย จำแนกตามหน่วยงาน/
บุคคลเข้ารับบริการเมื่อเจ็บป่วย

แหล่งรักษาพยาบาล	เข้ารับบริการ		ไม่ได้เข้ารับบริการ		รวม	
	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%
โรงพยาบาลและสถานอนามัย	30	75	10	25	40	100
คลินิก	6	15	34	85	40	100
ผู้อาวุโสในชุมชน	25	62.50	15	37.50	40	100
หมอพื้นบ้าน(หมอยาสมุนไพร)	13	32.50	27	67.50	40	100
รักษาตัวเอง	23	57.50	17	42.50	40	100

กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ได้ใช้บริการโรงพยาบาลเป็นอันดับแรก (30 คน) และใช้บริการวินิจฉัยโรคจากผู้อาวุโส (25 คน) การรักษาตนเอง (23 คน) หมอพื้นบ้าน (13 คน) และคลินิกตามลำดับ จะเห็นว่า ระบบการรักษาสุขภาพเบื้องต้นนั้น ชาวบ้านไปโรงพยาบาลเป็นอันดับแรกเพราะเชื่อว่าการไปใช้บริการจากหน่วยงานดังกล่าว ตนจะหายเจ็บป่วย อีกทั้งเป็นทางเลือกใหม่ที่สะดวก แต่ถ้าหากบริการดังกล่าวรักษาไม่หายหรือไม่หายขาด จึงกลับมาสอบถามผู้รู้/ผู้อาวุโสเพราะกลุ่มเชื่อว่า ผู้รู้และผู้อาวุโสสามารถรักษาโรคที่แพทย์ปัจจุบันรักษาไม่หายได้ด้วยประสบการณ์ของผู้รู้เอง เช่น โรคมะเร็ง เบาหวาน นิ้วหรือดีซ่าน ขณะที่กลุ่มตัวอย่างบางส่วน ได้

เข้ารับรักษาที่หอผู้ป่วย (หอสมุนไพร) บ้านแต่เป็นการมารักษาหลังจากไปโรงพยาบาล มาแล้วอาการยังไม่หายขาด เพราะหวังว่าสมุนไพรอาจจะเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่สามารถรักษาโรคให้หายได้แต่ก็ไม่มั่นใจมากนัก ส่วนการรักษาจากคลินิกมีเป็นส่วนน้อยอาจเป็นเพราะความสะดวกและรวดเร็วกว่าการรักษาที่โรงพยาบาล

5.4.3 การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรและความเชื่อ

โดยจะแบ่งตามช่วงอายุ 3 ช่วงอายุคือ 1) วัยเด็ก (อายุ 0- 15 ปี) 2) วัยผู้ใหญ่ (อายุ 16- 40 ปี) 3) วัยชรา (41 ขึ้นไป) เพื่อให้ทราบถึงคนเชื่อของคนช่วงอายุที่ต่างกันชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ตารางที่ 5.7 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่างผู้ป่วยจำแนกตามวัยที่ใช้สมุนไพรในการรักษาโรคหรือบรรเทาอาการเจ็บป่วย

วัยที่ใช้สมุนไพร	ใช้สมุนไพร		ไม่ใช้สมุนไพร		รวม	
	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%
วัยเด็ก(อายุ 0- 15 ปี)	10	25	30	75	40	100
วัยผู้ใหญ่(อายุ 16- 40ปี)	23	57.50	17	42.50	40	100
วัยชรา(41 ขึ้นไป)	34	85	6	15	40	100

กลุ่มชาวบ้านที่ใช้สมุนไพรในการรักษาโรค หรือบรรเทาอาการเจ็บป่วยส่วนใหญ่เป็นวัยชราคนต่อคนแก่ วัยผู้ใหญ่ และวัยเด็กตามลำดับ

โรคที่ใช้สมุนไพรรักษา หรือบรรเทาอาการเจ็บป่วยวัยชรา ได้แก่ โรคกระดูก นอกจากนี้ยังมีโรคอื่น ๆ โรคเกี่ยวกับระบบประสาท ปวดหลังปวดเอว โรคปวดฟัน โรคทางเดินอาหาร โรคผิวหนัง โรคหัวใจ ฯลฯ

โรคที่ใช้สมุนไพรรักษา หรือบรรเทาอาการเจ็บป่วยในผู้ใหญ่ ส่วนใหญ่ได้แก่ โรคกระดูก นอกจากนี้ยังมีโรคอื่น ๆ อีกเช่น ไข้หวัด โรคเกี่ยวกับระบบประสาท ปวดหลัง ปวดเอว ปวดศีรษะ ความดัน ฟกช้ำ ทางเดินอาหาร ทางเดินปัสสาวะ เบาหวาน เป็นต้น

โรคที่ใช้สมุนไพรรักษา หรือบรรเทาอาการเจ็บป่วยในวัยเด็ก ส่วนใหญ่ได้แก่ โรคไข้หวัด นอกจากนี้ยังมีหอบหืด อาการฟกช้ำ ทางเดินอาหาร ทางเดินปัสสาวะ เบาหวาน เป็นต้น

ใช้ยาสมุนไพรกับความเจ็บป่วยทั่วไป ได้แก่ โรคระบบทางเดินอาหาร ทางเดินหายใจ ทางเดินปัสสาวะ โรคกระดูก ฟกช้ำ ปวดหลัง ปวดเอว ปวดศีรษะ ฟกช้ำ และส่วนน้อย ป่วยด้วยโรคที่แพทย์ปัจจุบันรักษาไม่หาย ได้แก่ โรคเบาหวาน มะเร็ง อัมพาต โรคหัวใจ และที่ป่วยด้วยโรค

อื่น ๆ เป็นโรคตามความเชื่อศรัทธาของชนเผ่า การผัดผิ ชุมชนห้วยส้มป่อย เป็นชุมชนเกษตรกรรม ชาวบ้านวัยชรา (60 ปีเป็นต้นไป) มีการใช้พืชสมุนไพรถึงร้อยละ 85 จากกลุ่มตัวอย่างในวัยชรา เพราะชาวบ้านวัยนี้ยังคงมีความรู้ ความเชื่อเรื่องการใช้พืชสมุนไพรดั้งเดิม ก็ยังคงทำงานเช่นเหมือนวัยผู้ใหญ่ และมีโอกาสเจ็บป่วยด้วยโรคต่าง ๆ มากกว่าวัยอื่น เนื่องจากความเสื่อมของร่างกาย

แม้ความเชื่อเรื่องสมุนไพรของชาวบ้านจากกลุ่มตัวอย่างจะมีถึงร้อยละ 85 ของกลุ่มตัวอย่างมีเพียงร้อยละ 32.5 ที่เคยรักษาโรคโดยใช้ยาสมุนไพร ซึ่งทำให้ทราบว่าถึงแม้จะมีความรู้และความเชื่อเรื่องพืชสมุนไพรแต่การยอมรับการรักษาแบบสมัยใหม่ที่มีความสะดวกและเห็นผลชัดเจนกว่าซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้พืชสมุนไพรของชาวบ้านห้วยส้มป่อยในปัจจุบัน

5.5 แนวโน้มการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชุมชน

ในการศึกษาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชุมชนชาวบ้านห้วยส้มป่อยเมื่อเทียบระหว่างในอดีตกับปัจจุบัน พบว่า ในปัจจุบันชาวบ้านใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรมีแนวโน้มลดน้อยลง ซึ่งเป็นผลมาจากระบบนิเวศป่าที่เปลี่ยนแปลงไป จากในอดีตที่ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านมีการพึ่งพาป่าเพื่อเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย มีระบบการผลิตเพื่อยังชีพ แต่จุดเปลี่ยนที่สำคัญที่ทำให้ ป่าอันอุดมสมบูรณ์ ระบบการผลิตเพื่อยังชีพ และวิถีชีวิตของชาวบ้านได้เปลี่ยนแปลงไป คือ ชาวบ้านมีการปลูกฝิ่น ซึ่งการปลูกฝิ่นนั้นทำให้พื้นที่ป่าของชาวบ้านถูกทำลายและลดลงเพราะการปลูกฝิ่นใช้วิธีแผ้วถางและเผา และการปลูกฝิ่นในขณะนั้นถือว่าเป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน เป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญที่ทำให้ระบบการผลิตแบบยังชีพของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนเป็นระบบการผลิตเชิงพาณิชย์มากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงของการปลูกพืชเศรษฐกิจต่างๆ ที่ได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐต่างๆ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบนิเวศป่าและระบบเศรษฐกิจของชุมชนนั้น ได้กลายเป็นเงื่อนไขที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชาวบ้านในปัจจุบันที่มีการใช้ประโยชน์ลดน้อยลง รวมไปถึงเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปที่ได้กล่าวมาข้างต้น ซึ่งทั้งหมดนี้มีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกัน